

A KIRGIZ PARLAMENTÁRIS KÍSÉRLET PERSPEKTÍVÁI – EGY DEVIÁNS ESET VIZSGÁLATA

Gyene Pál

(politológus-történész, a Budapesti Corvinus Egyetem
Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskolájának doktorjelöltje)

ÖSSZEFOGLALÓ

A kilencvenes években Juan Linz *A prezidencializmus veszélyeiről* címmel írt vitaindító tanulmánya nyomán a politikatudományi szakirodalomban termékeny vita bontakozott ki a parlamentáris, illetve prezidenciális kormányformának a demokratikus átmenetre, illetve a demokrácia konszolidációjára gyakorolt hatásairól. Tanulmányunk a „neoinstitucionalista vita” elméleti kereteit felhasználva kísérli meg elemezni a 2010-es forradalom nyomán kibontakozott „kirgiz parlamentáris kísérlet” eddigi tapasztalatait. Meglátásunk szerint a kirgiz politikai rendszer számos meghatározó vonását tekintve hasonul a másik négy poszt-szovjet közép-ázsiai utódállam által képviselt „standard közép-ázsiai modellhez”. A kirgiz politikai rendszert a politika alacsonyfokú intézményesültsége és pártosodása, erőteljesen személyközpontú politikai kultúra, valamint a regionális klánok informális dominanciája jellemzi. Ezen kívül az ország déli részén komoly destabilizáló faktort jelentenek az etnikai konfliktusok és az utóbbi években aktivizálódó dzsihadista radikálisok. A parlamentáris kormányformára történő áttérés a fenti jellemzőkben hosszabb távon akár tartós változást is előidézhet: katalizálhatja a pártosodás folyamatát és csökkentheti a kirgiz belpolitika személyközpontú jellegét, valamint előmozdíthatja a regionális eliteszoportok közötti kooperációt. Mindezek révén nagyban hozzájárulhat a kirgizisztáni demokratikus átmenet sikeréhez. Ugyanakkor a parlamentáris kormányzás a jelenlegi kirgiz viszonyok között komoly kockázatokat is magában rejt: amennyiben az informális klánok rovására nem sikerül megerősíteni a programalapú politikai pártok szerepét, úgy a valódi politikai pártok hiányában a parlamentarizmus kormányzati instabilitást növelő hatásai érvényesülhetnek elsősorban, és destabilizálhatják akár az egész kirgiz politikai rendszert.

Kulcsszavak: Közép-Ázsia ■ Kirgizisztán ■ neoinstitucionalista
■ parlamentáris ■ prezidenciális

PROBLÉMAFELVETÉS – KIRGIZISZTÁN MINT „DEVIÁNS ESET”

Az elmúlt két évtizedben a poszt-szovjet Közép-Ázsia államaival foglalkozó szakirodalomban dominánsnak tekinthető narratíva szerint a független Kirgízia valamilyen értelemben mindig is különálló helyet foglalt el – *lijphardti* terminológiával¹ élve „deviáns esetet” képezett (Lijphardt, 1971: 691–692.) a közép-ázsiai politikai rendszerek között. A kilencvenes években számos tanulmány Kirgizisztánt, mint a demokrácia – autoriter szomszédok által kör-

bevett – „szigetét” aposztrófálta, elsősorban az Akajev-rezsimnek a szomszédos országokéval összevetve valóban liberálisabb sajtópolitikájára hivatkozva. (Anderson, 1999; Huskey, 1997) A 2000-es évtized második felétől kezdve a kirgiz politikai rendszer fejlődése még látványosabban divergál a többi közép-ázsiai rezsimétől. A nemzetközi szervezetek értékelése szerint Kazahsztánban és Üzbegisztánban a hatalomgyakorlás elnyomó jellege az elmúlt években egyértelműen fokozódott,² az extrém személyközpontúsággal jellemezhető Türkmenisztán is meglepően zökkenőmentesen vészelté át az elnöki utódlást,³ sőt még a kilencvenes években polgárháború sújtotta Tádzsikisztánban is konszolidálódott a Rahmonov-rezsim uralma. Ezzel szemben Kirgizisztánban két alkalommal, 2005-ben és 2010-ben is erőszakos zavargások döntötték meg a hivatalban lévő elnökök hatalmát, a 2010-es „forradalmat” ráadásul a déli ország részben véres etnikai összecsapások is kísérték. A 2010-es rezsimváltást mélyreható intézményi reformok követték: a kirgiz politikai elit (vagy annak legalábbis egy része) úgy tűnik komolyan szakítani kívánt az addig jellemző személyközpontú hatalomgyakorlással és ennek jegyében egy népszavazással megerősített alkotmánymódosítás révén a közép-ázsiai szovjet utóállamok között egyedülálló módon Kirgizisztánban parlamentáris kormányformát vezettek be.

ELMÉLETI KERETEK – A NEOINSTITUCIONALISTA VITA

A parlamentáris és prezidenciális kormányformának a demokratikus átmenetre, illetve a politikai demokrácia konszolidációjára gyakorolt hatásairól a kilencvenes években termékeny vita bontakozott ki a politikatudományi szakirodalomban elsősorban *Juan J. Linz* immár klasszikussá vált, az elnöki modell „veszélyeiről” írt tanulmányának köszönhetően (Linz, 1990). Linz szerint a többpárti, versengő demokrácia megszilárdulását a prezidenciális modell alapvetően „merevsége” miatt veszélyezteti. A prezidenciális rendszerben ugyanis mind az elnök, mind a törvényhozás mandátuma szigorúan előre meghatározott időtartamra szól, így adott esetben a törvényhozás és egy vele ellenkező pártállású elnök között meglehetősen gyakorisággal előálló döntéshozatali patt helyzet nem oldható fel sem a törvényhozás felosztatásával, sem az elnök elleni bizalmatlansági indítvánnyal. Ez szorosan kapcsolódik az elnök és a törvényhozás viszonyában megkerülhetetlen problémát jelentő kettős, ún. „azonos legitimáció” jellegéhez. Mind az elnök, mind a parlamenti képviselők megbízatásukat közvetlenül az állampolgároktól nyerik, így a döntéshozatal során – akár ellenkező pártállásukból fakadóan – tartós szembenállás alakulhat ki közöttük. Az ellentmondás gyakorlatilag feloldhatatlan abban a tekintetben, hogy tulajdonképpen melyikük is képviseli a választók akaratát (Linz, 1990: 63.).

A népszerűségét és/vagy parlamenti támogatását elvesztő elnök megbízatását hivatali idejének lejártá előtt – a csak büntetőjogi vonatkozású vétségek

miatt megindítható és rendkívül körülményes impeachment eljárás kivételével – szinten lehetetlen felfüggeszteni. Másfelől az elnök újraválaszthatóságának szigorú alkotmányos korlátozása miatt egy népszerű és sikeres elnök akkor sem maradhat hivatalban, ha ehhez meglenne a társadalmi és parlamenti támogatása. Az elnöki megbízatás szigorú időbeli lehatároltsága pedig a végrehajtó hatalmi ág élén álló politikust programjának kapkodó és akarnok jellegű megvalósítására sarkallhatja (Linz, 1990: 66.). Linz szerint elsősorban a rögzített hivatali időből fakad a prezidenciális rendszerek választási versengésében eluralkodó „mindent vagy semmit” logika is. Az elnökválasztáson a nyertes jelölt „mindent visz”, a vesztes jelöltek, illetve az őket támogató pártok pedig hosszú évekre teljes mértékben kiszorulnak a végrehajtó hatalom gyakorlásából és a politikai patronázspozíciók elosztásából (Linz, 1990: 56.). Az elnöki rendszerekben a végrehajtó hatalom egy személy kezében összpontosul, az elnök áll a kormány élén, de ő az állam szimbolikus feje is. Ráadásul az elnök közvetlenül a „néptől” nyeri felhatalmazását. Mindez a politikában nyilvánvaló módon kedvez a személyközpontú tendenciák kialakulásának, és elősegítheti akár a diktatórikus mértékű hatalomkoncentrációs törekvéseket is (Linz, 1990: 62.). Ilyesfajta „végrehajtó teljhatalommal” különösen visszás olyan elnököket felruházni, akik a választásokon adott esetben csak a szavazatok relatív többségét szerezték meg – mint például *Salvador Allende* Chilében 1970-ben (Linz, 1990: 53.).

A prezidenciális kormányforma kritikai elemzésére fókuszáló tanulmány tükrében óhatatlanul is a parlamentáris kormányforma előnyei domborodnak ki: parlamentáris kormányzás esetén a végrehajtó hatalom gyakorlása megszlik a politikai közösség egységét reprezentáló, elsősorban szimbolikus hatalommal bíró (dinasztikus vagy választott) államfő, illetve az effektív végrehajtó hatalmat gyakorló kormány között. Bár az egyes parlamentáris országokban a kormányfő kormányon belüli szerepének súlya nagyfokú eltéréseket mutat, a kormányfő és a kormánytagok viszonya sokkal inkább kollegiális jellegű, mint a prezidenciális rendszerben az elnök és a miniszterek kapcsolata. A politika így Linz szerint kevésbé személyközpontú, inkább pártok és érdekcsoportok vetélkedéséről, illetve koalíciókötéséről szól. Linz mindebből azt a konklúziót vonja le, hogy a parlamentáris kormányzás, bár sokszor instablnak tűnhet, a hivatalban lévő kormány bizalmatlansági indítvány révén történő leváltásával, illetve szükség esetén előrehozott választások révén mégis a prezidenciális modellnél könnyebben képes a korrekciókra. Így a parlamentarizmus „rugalmasságának” köszönhetően végső soron a politika rendszerlegitimációjának és folyamatosságának fenntartásában is sikeresebb lehet – különösen ideológiailag erőteljesen polarizált vagy vallásilag-etnikailag megosztott társadalmakban – mint a látszatra stabil, ám a politikai feszültségek „elvezetésében” mégis kevésbé hatékony elnöki rendszer (Linz, 1990: 55.).

Mainwaring és *Shugart* empirikus kutatásai részben alátámasztani látsza-

nak Linz következtetéseit. Harmincegy országból – melyekben 1967 és 1992 között legalább 25 éven keresztül megszakítás nélkül politikai demokrácia állt fenn – 24 parlamentáris kormányformával rendelkezett és csak négy volt elnöki rendszerű.⁴ (Mainwaring–Shugart, 1993: 4.) Mainwaring kimutatása szerint 1945 és 1993 között a világban mintegy ötven államban vált demokratikus kormányzat kirobbanó polgárháború vagy katonai hatalomátvétel áldozatává, ebből 27 volt prezidenciális, míg 19 parlamentáris berendezkedésű ország. A parlamentáris kormányforma sikerességi rátája⁵ (58,1%) jóval magasabb mint a prezidenciális rendszereké (22,6%). (Mainwaring–Shugart, 1993: 4.) Ezzel egybecsengően *Stepan* és *Skatch* 53 nem OECD-országra kiterjedő felmérésükben megállapítják, hogy az általuk vizsgált parlamentáris országoknak több mint 60%-ában, ugyanakkor a prezidenciális rendszereknek csupán mintegy 20%-ában bizonyult tartósnak (legalább tíz éven át folyamatosan fennállónak) a demokrácia. A prezidenciális rezsimek több mint kétszer akkora valószínűséggel estek katonai puccs áldozatául, mint a parlamentáris kormányzatok (*Stepan–Skatch*, 1994: 124–125.).

Ugyanakkor, mint arra *Donald L. Horowitz* rámutat, Linz kutatása földrajzilag meglehetősen behatárolt, következtetéseit elsősorban latin-amerikai országok példáján vonta le. Ezzel szemben számos nyugat-afrikai (korábban brit gyarmat) országban a westminsteri típusú parlamentáris kormányzás vezetett el az autoriter hatalomgyakorláshoz. Nigériában és Srí Lankán pedig éppen a parlamentárisról az elnöki rendszerre való áttéréssel sikerült konszolidálni a demokráciát (*Horowitz*, 1990: 144–147.). *Mainwaring* és *Shugart* bár részben egyetértenek Linz konklúziójával, a prezidenciális, illetve parlamentáris rendszerek egyes altípusai közötti differenciálás fontosságát hangsúlyozzák. Érvelésük szerint a „győztes mindent visz” logikája sokkal inkább a konkrét választási rendszeren, mintsem a kormányformán alapszik, és például a parlamentarizmus westminsteri modelljében erőteljesebben érvényesül, mint a legtöbb prezidenciális modellben (*Mainwaring–Shugart*, 1993: 9.). A parlamentáris kormányok instabilitása emellett számos harmadik világbeli országban (Thaiföld, Szudán, Szomália) a demokrácia bukásához, sőt teljes államkudarchoz vezetett (*Mainwaring–Shugart*, 1993: 12.). A prezidenciális rendszerek merevsége, illetve a kettős legitimitációból fakadó problémák viszont orvosolhatók az elnöki jogkörök (elsősorban a törvényhozással szembeni vétőjog, a népszavazás kezdeményezésének joga, és a költségvetéssel kapcsolatos jogkörök) bizonyos mértékű korlátozásával, valamint a parlamenti pártfegyelem erősítésével és a pártrendszer fragmentáltságának – akár a választási rendszer útján történő – csökkentésével (*Mainwaring–Shugart* 1993: 12–20.). *Giovanni Sartori* pedig amellet érvel, hogy a pártosodási penetráció alacsony foka, illetve a fegyelmezett parlamenti pártok hiánya a parlamentáris kormányzati rendszerekben komolyabb funkciózavarokhoz vezethet, mint az elnöki modellek esetében (*Sartori*, 1994: 112–114.).

A Mainwaring–Shugart szerzőpáros szerint a parlamentáris rendszerek látványosan magasabb sikerességi indexe azzal is magyarázható, hogy a parlamentáris rendszerek többsége fejlett ipari állam, ezzel szemben a prezidenciális rendszerek többsége – az USA kivételével – elsősorban fejlődő, latin-amerikai, afrikai és ázsiai országok közül kerül ki. Márpedig a harmadik világban mind a prezidenciális, mind a parlamentáris rendszerek bukási rátája igen magasnak mondható, ami azt sugallja, hogy a demokrácia sikeres konszolidációja nem elsősorban a kormányformán, sokkal inkább az adott állam társadalmi-gazdasági fejlettségén múlik (Mainwaring–Shugart 1993: 6.).

A fentiekben vázolt elméleti vita során felmerült szempontokra támaszkodva, jelen tanulmányban elsősorban annak a kérdésnek a megválaszolására teszünk kísérletet, hogy Kirgizisztánban a parlamentáris kormányformára történt áttérés hozzájárulhat-e a demokratikus átmenet sikeréhez, vagy éppen ellenkezőleg az autoriter hatalomgyakorláshoz való visszatérést segíti elő, netán a kilencvenes évek tádzsik polgárháborújához hasonló államkudarcot is előidézhet? Az elemzés során vizsgálódásunkat nem korlátozzuk az alkotmányos intézményrendszert érintő változások ismertetésére, hiszen, mint a fenti vitából is kitűnik, egyes országokban a parlamentáris, illetve prezidenciális modell sikere vagy sikertelensége nagyban összefügg az alkotmányos intézményrendszeren kívül eső tényezőkkel: mindenekelőtt a pártrendszer szerkezetével, a társadalmi törésvonal jellegével és mélységével, illetőleg a politikai kultúra minőségével.

Elméleti előfeltevésünk, hogy a közép-ázsiai politikai rendszerek napjainkban számos közös vonást mutatnak, a hasonlóságok köztük meghatározóbbak, mint a különbségek. Először tehát ennek a „standard” közép-ázsiai modellnek a jellemzőit igyekszünk számba venni, majd ezt követően a kirgiz politikai rendszer fejlődési ívét kíséreljük meg röviden felvázolni, különös tekintettel az alkotmányos berendezkedés változásaira, a pártrendszer fejlődésének jellegzetességeire, illetve a kirgiz társadalom konfliktusainak bemutatására. Végül megpróbálunk mérleget vonni, hogy a vizsgált dimenziókban a kirgiz politikai rendszer fejlődése milyen mértékben divergál a „standard közép-ázsiai” modelltől, illetve, hogy a sikeres parlamentáris kormányzás számára mindez milyen perspektívákat kínál.

A KÖZÉP-ÁZSIAI POLITIKAI RENDSZEREK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

A térséggel foglalkozó szakirodalom tükrében a következő jellemző vonásait emelhetjük ki az öt közép-ázsiai köztársaság (Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán) politikai rendszereinek:

Felülről vezérelt nemzetépítés: A posztszovjet térség szláv, balti vagy éppen kaukázusi népei már a Szovjetunió (továbbiakban SZU) létrejöttét megelőző-

en is rendelkeztek a rövidebb-hosszabb ideig tartó nemzetállami lét valamilyen fokú történelmi tapasztalatával, vagy legalábbis egy kiforrott – sőt bizonyos esetekben kimondottan ősi – nemzeti identitással és kultúrával. Ezzel szemben a SZU öt közép-ázsiai tagállama tulajdonképpen történelmi előzményeket nélkülöző, mesterségesen kreált entitásként jött létre, és az ezekhez kötődő nemzeti-etnikai identitások is javarészt a szovjet korszak „etnikai mérnökösödésének” termékei.⁶ A SZU közép-ázsiai tagköztársaságait azért hozták létre, hogy a szovjet etnoföderalizmus logikájának megfelelően, bennük egy, vagy több címzett nemzetiségnek a kulturális önrendelkezés meghatározott fokát biztosítsák⁷ és nem pedig azért, hogy valaha is mint önálló politikai rendszerek funkcionáljanak (Roy, 2001: 50–84.). A közép-ázsiai társadalmak multietnikus realitása,⁸ valamint a nemzeti identitások relatív gyengesége és a szubnacionális (törzsi, regionális) identitások virulens volta miatt „...a nemzetépítési folyamat folytatása és lezárása” a közép-ázsiai köztársaságok „legfontosabb belpolitikai agendája maradt” a függetlenség elnyerését követően is (Dobrovits 2011a: 8.). Mint a tádzsik polgárháború (1992–1997) tragikus példája is mutatja, az ehhez szükséges kohéziót a SZU keretei közül kiszakadva nem mindegyik utódállam volt képes biztosítani. A tádzsik polgárháborúhoz hasonlatos államkudarcot a többi köztársaság mindeztidáig sikeresen elkerülte, ugyanakkor a peresztrojka, illetve a függetlenség elnyerését követő időszakot szinte mindenhol az etnikumközi feszültségek fokozódása, az etnikai indíttatású zavargások kirobbanása kísérte.

Személyi és szervezeti kontinuitás a szovjet korszakkal: Az összes vizsgált állam – kivétel nélkül – meghatározó jellemzője, hogy az egykori szovjet pártelit mind a mai napig megőrizte politikai és gazdasági vezető szerepét. „Hatalomgyakorlásuk alapvető vonása az állagmegőrzés, módja pedig az egyes regionális („törzsi, nemzetiégi”) elitsoportokkal, illetve a megmaradt szovjet-orosz technokráciával és katonai elittel való kiegyezés.” (Dobrovits, 2011: 8.) Kazahsztánban és Üzbegisztánban a tagköztársaság korábbi pártvezetői ülnek az elnöki székben. Tádzsikisztánban *Emomali Rahmon* (korábban *Rahmonov*)⁹ 1994 óta tölti be az elnöki pozíciót, azonban előtte is a szovjet nómenklatúraelit tagjai közé tartozott (korábban, mint kolhozelnök, 1990 óta aktív politikus is). *Gurbanguli Berdimuhamedov* türkmén elnök, bár a többi közép-ázsiai vezetőnél fiatalabb, Szaparmurat Nyijazov örököséként (és korábbi egészségügyi minisztereként) mégis a nómenklatúraelit emberének tekinthető (Dobrovits, 2011: 9.). A nyilvánvaló személyi folytonosság mellett a hatalmi struktúrák szervezeti kontinuitása is megfigyelhető a vizsgált államok többségében: Türkmenisztánban, Üzbegisztánban és Kazahsztánban az adott tagköztársaság kommunista pártját rendszerint legfeljebb csak átnevezték, de immár „elnöki pártokként” személyi állományuk, szervezeti struktúrájuk és hatalmi monopóliumuk alapvetően változatlan maradt. Az állami erőszakszervezeteket (hadsereg, belügyi alakulatok, titkosszolgálatok) hasonló személyi és szervezeti folytonosság jellemzi. Ez a fajta

kontinuitás pedig úgy tűnik egyfajta erőteljes stabilizáló hatással is bír, mivel ahol akár időlegesen is megbomlott (mint például Tádzsikisztánban), a politikai rendszer jelentős mértékű instabilizálódásának lehettünk tanúi.

Elnöki túlhatalom és személyközpontú politizálás: A vizsgált államok – természetesen Kirgizisztán kivételével – alkotmányos berendezkedésüket tekintve a végrehajtó hatalmi ág túlsúlyával jellemezhető prezidenciális köztársaságok. A törvényhozást, illetve a pártrendszert is az elnöki – rendszerint a korábbi állampárt utódpártjának tekinthető – pártok uralják. A nagyfokú elnöki hatalomkoncentráció megvalósulását az alkotmányos kereteken túl a közép-ázsiai társadalmak politikai kultúrájának személyközpontú jellege is elősegíti. „*E politika alapvető lényege, hogy személyfüggő. A politikumot nem szimbólumok és intézmények, hanem elsősorban személyek képviselik.*” (Dobrovits, 2011: 9.) Éppen ezért rejti magában az elnök személyének megváltozása (akár hirtelen elhalálása, akár hivatalából való eltávolítása, akár bármilyen más okból fakadóan)¹⁰ az egész politikai rendszer destabilizálódásának veszélyét.

A politika alacsony intézményesültségi foka, az informális „klán”-struktúrák meghatározó szerepe: A közép-ázsiai szovjet utódállamok politikai berendezkedésének szintén kivétel nélkül meghatározó vonása az alkotmányos politikai intézmények és az informális érdekhálózatok, vagyis az ún. „klán”-struktúrák párhuzamossága, sőt a gyakorlati politikai döntéshozatal során ez utóbbiak dominanciája az előbbieket felett. A vizsgált országokban az alkotmány által garantált hatalommegosztás a főbb államhatalmi intézmények között rendszerint nem érvényesül, informális érdekcsoportok tartják ellenőrzésük alatt az államigazgatást, illetve az állami erőszakszervezeteket. A klánoknak a posztszovjet közép-ázsiai országok politikai életében játszott meghatározó szerepére számos szerző felhívja a figyelmet (Rashid, 1994: 242–243.; Olcott, 2005: 234–235.; a klánok meghatározó szerepéről bővebben lásd: Collins, 2006). *Khalid* szerint ugyanakkor a klán terminus használata félrevezető lehet, mivel óhatatlanul is a premodern törzsi viszonyokkal kapcsolatos asszociációkat kelti, miközben valójában a szovjet korszakban kialakult, a patrónus–kliens logika alapján működő vertikális érdekhálózatokról van szó, melyek kialakulásában szükségképpen a családi kapcsolatok és regionális kötődések is szerepet játszanak, de jellemzően a gazdasági és politikai érdekek sokkal inkább meghatározóak (Khalid, 2007: 90.). A „klánalapú politizálás” természetesen a melegágyát képezi a közép-ázsiai társadalmakban a brezsnyevi időszak óta általános jelenlévő, de a függetlenedés óta jellemzően tovább erősödött korrupciónak is (Dobrovits, 2011: 9.). Collins szerint napjainkban a közép-ázsiai államok tulajdonképpen „klánalapú” politikai rendszerekként definiálhatók, ahol a rezsimek stabilitását a regionális klánok közötti paktumok biztosítják. Ahol ilyen paktumok nem kötettek és a klánok közötti egyensúly felborult, ott rendszerint alapjaiban rendült meg a rezsim stabilitása is – mint ahogy azt a tádzsik polgárháború, vagy a kirgiz forradalmak példázzák (Collins, 2006: 338–344.).

Alacsony mértékű pártosodás: A közép-ázsiai köztársaságok politikai rendszereinek jellemző vonása a pártosodottság kevéssé előrehaladott volta. A szóbanforgó országok többségében valós politikai verseny egyáltalán nem, vagy csak korlátozottan érvényesülhet, éppen ezért a politikai pártok nem is gyakorolhatják valódi funkciójukat. Üzbegisztánban és Kazahsztánban az úgynevezett politikai pártok rendszerint csak a politikai pluralizmus minimális látszatának fenntartását szolgálják,¹¹ míg Türkmenisztánban a függetlenség elnyerése után is egypártrendszer maradt. Azokban az országokban, ahol akár időlegesen is, de tér nyílt a többpárti politikai versengés számára (mint például Kirgizisztánban vagy Tádzsikisztánban) megfigyelhető volt, hogy a pártok ritkán rendelkeznek valódi politikai programmal és koherens ideológiával,¹² hanem sokkal inkább személyek körül szerveződnek, illetve regionális kötődésű klánok egyfajta „fedőszervezeteiként” funkcionálnak (Engvall, 2011; Heathershaw, 2009: 20–26.).

A politikai iszlám periferiális szerepe: A nyugati szakirodalom kiemelt figyelmet fordít (Rashid, 2002; Khalid, 2007: 140–203.; Haghayeghi, 1997. 71–101.) a vizsgált államokban jórészt illegálisba kényszerített iszlamista, illetve militáns dzsihadista szervezetekre is. Kazahsztánban szerepük egyelőre marginálisnak tekinthető, mint ahogyan nincs tudomásunk jelentősebb – még csak illegális – iszlamista szervezetről sem a politikai pluralizmus minden formáját elfojtó Türkmenisztánban. A tádzsik polgárháború idején az Egyesült Tádzsik Ellenzék táborában kétségkívül megnőtt az iszlamista radikálisok befolyása, és mind a mai napig Tádzsikisztánban működik a régió egyetlen legális iszlamista pártja az *Iszlám Újjászületés Pártja* (Islamic Renaissance Party – IRP). Ennek ellenére az elemzők értékelése szerint az iszlamisták társadalmi támogatottsága a polgárháború lezárulása óta alapvetően hanyatlóban van (Olimova–Olimov, 2001; Rashid, 2002: 112–113.). Jelenleg az iszlamista mozgalmak aktivitásának elsősorú terepe egyértelműen a Fergánai-medence régiója, így a probléma napjainkban elsősorban Üzbegisztánt és Kirgizisztánt érinti.

A következőkben a független Kirgizisztán politikatörténetének vázlatos áttekintő ismertetése során a fenti tényezők – vagyis:

- a szovjet korszak nómenklatúraelitjének hatalmi kontinuitása,
- a rendszer személyközpontúsága, ill. az alkotmányos és informális elnöki hatalomkoncentráció foka,
- a regionális klán-struktúrák szerepe a döntéshozatalban és a hatalmi pozíciók megosztásában,
- a pártosodottság mértéke és a pártrendszer jellege,
- valamint az etnikai konfliktusok, illetve a militáns iszlamizmus reális fenyegetésének mértéke

vizsgálatára kívánunk fókuszálni. Ennek kapcsán arra próbálunk meg választ találni, hogy a vizsgált dimenziókat tekintve a jelenlegi kirgiz politikai rend-

szer mára mennyiben távolodott el, vagy maradt hasonló a „standard közép-ázsiai modellhez” és a parlamentáris kormányzásra történő áttéréshez, mindez milyen feltételeket kínál, illetve maga a kormányformaváltás milyen változásokat generál(hat) a fenti tényezőket figyelembe véve.

KIRGIZ POLITIKATÖRTÉNET A GORBACSOVI PERESZTROJKÁTÓL NAPJAINKIG

A mai Kirgizisztán területe a történelem során először autonóm politikai egységgé 1924-ben vált, amikor is az ekkor még az *Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság* részét képező *Kirgiz Autonóm Szocialista Köztársaságon* belül autonóm körzet (*oblaszty*)¹³ rangot kapott a kara-kirgiz¹⁴ terület. 1925-ben a Kirgiz ASZSZK nevét *Kazah ASZSZK*-ra változtatták, a kara-kirgiz autonóm körzet neve pedig egyszerűen *Kirgiz Autonóm Körzet* lett. Végül az 1936-os sztálini alkotmány a *Kazah ASZSZK*-t és a *Kirgiz Autonóm körzetet* egyaránt önálló SZSZK rangjára emelték. Ezt követően már lényegesebb határmódosítások nem történtek, így a '20-as–'30-as évek – azóta sok kritikával illetett – delimitációi nyomán megszilárdult az a területi állomány, amely a mai napig meghatározza Közép-Ázsia politikai térképét, tehát a mai Kirgizisztán határai is ekkor alakultak ki (Cornell, 2002: 76.).

A kazah után a Kirgiz SZSZK volt a leginkább multietnikus tagköztársaság Közép-Ázsiában: a második világháború utáni évtizedekben a kirgiz etnikum csak relatív többséget alkotott. 1959-ben a Kirgiz SZSZK lakosságának a kirgizek 40,3%-át tették ki, szemben az oroszok 30%-os, az üzbégek 10,5%-os és az ukránok 6,6%-os arányával. A függetlenség elnyerésének idejére a kirgizek aránya már meghaladta az abszolút többséget: 1992-ben a kirgiz etnikumhoz tartozott a lakosság 52%-a, míg az oroszok aránya 21%-ra csökkent, az üzbégeké pedig 13%-ra emelkedett (Haghyeghi, 1997: 203.). A legutóbbi, 1999-es népszámlálás adatainak tükrében a kirgizek aránya immár 64,5%, a oroszoké és ukránoké 12,5%, illetve 1%, az üzbégeké pedig 13,8%.¹⁵ Így a legnagyobb lélekszámú etnikai kisebbség Kirgizisztánban ma már az üzbég, akik területileg elsősorban a két déli tartományban *Osban* és *Dzsalamalabádban* koncentrálnak. A szlávok korábban meghatározó jelenléte ugyanakkor az északi fővárosban, Biskekben mára számottevően csökkent.

A kirgiz nemzeti tudat relatíve késői kialakulása, illetve a kirgiz nemzeti fejlődés sok tekintetben felülről vezérelt, szervesen mivolta miatt a többségi kirgiz társadalmon belül mind a mai napig igen erősek a szubetnikai-regionális identitások. A regionális törésvonalak már a szovjet korszakban is igen fontos szerepet játszottak a Kirgiz SZSZK párvezetésén belüli frakcióharcokban. A Kirgiz SZSZK Kommunista Pártja vezetésének – többek között a főtiktári posztot több mint húsz éven át betöltő *Turdakun Uszubalijev* – hátországát hgyo-

mányosan az északkeleti *Narin* régió képezte. A gorbacsovi peresztrojka tisztogató hulláma a 1985-ben a Kirgiz SZSZK-t is elérte: minden további magyarázat nélkül nyugdíjazták a tagköztársaságot 1961 óta irányító Uszubalijevet. Utódja a nyugati Talasz régióból származó *Abszamat Maszalijev* lett. Maszalijev hatalomra kerülve nagyarányú tisztogatásokba kezdett, a köztársasági és tartományi szintű pártvezetés tisztségviselőinek mintegy 75%-át lecserélte (elsősorban a *Narin* régió szülötteit váltották fel a „talaszi klán” embereivel). Ezzel azonban nem sikerült megtalálni az orvosolni kívánt problémák, vagyis a pártapparátus köreiben általános gyakorlattá vált korrupció, valamint az egyre mélyülő szociális és regionális konfliktusok ellenszerét, sőt ez utóbbi ellentéteket a kormányzati és párttisztiségek újraelosztása még fel is erősítette. Ennek kapcsán azt is fontos látni, hogy bár Maszalijev a gorbacsovi peresztrojka hullámán került hatalomra, ő maga egyáltalában nem volt reformer szellemiségű vezető, sőt kimondottan szoros kapcsolatokat alakított ki a szovjet pártvezetés konzervatív tagjaival, többek között a későbbi puccsistákkal és a Gorbacsov legfőbb pártbéli riválisaként számon tartott *Jegor Ligacsov*val (Anderson, 1999: 18.).

A peresztrojka időszakában azonban nemcsak a regionális elitcsoportok közti ellentétek, hanem a kirgiz nacionalizmus erősödése következtében az etnikai feszültségek is felerősödtek elsősorban az üzbég kisebbségnek is ott-hont adó két déli tartományban, Osban és Dzsasalbádban. Kirgiz nacionalista szervezetek, köztük az 1990-ben alapított *Os-Ajmagi*, az Os régióban az üzbég kolhozok által birtokolt földek és ingatlanok nincstelen kirgizek közötti szétosztását követelték. A fokozódó feszültségek végül 1990 májusában érték el a robbanásponthoz, amikor az *Os-Ajmagi* önkényes földfoglalásokkal való fenyegetése elől meghátrálva a kirgiz hatóságok úgy döntöttek, hogy egy Os városa melletti üzbég kolhoz földjeit kirgizek között osztják szét (Anderson, 1999: 20.). Válaszul először a regionális többséget alkotó üzbégek támadtak rá a kirgiz településekre, majd az ország északi régióiból, többek között a fővárosból érkező nacionalistákkal megerősített kirgizek rendeztek véres pogromokat az üzbégek között. Az áldozatok pontos száma máig sem ismert, a becslések szerint a zavargások mintegy 300–1000 halálos áldozatot követeltek. A rendet végül is csak több mint egy hónap múltán, Os tartományban katonai szükségállapot bevezetésével sikerült helyreállítani (Rashid 1994, 146.).

A konfliktushelyzetek kezelésében tanúsított alkalmatlanságát látva Maszalijevvel szemben immár nemcsak az újonnan alakuló ellenzéki szervezetek¹⁷ kezdtek nyílt kritikát megfogalmazni, hanem egyre többen a pártvezetés tagjai közül is, különösen az ún. „narini klán” tagjai, akik elérkezettnek látták az időt a visszavágásra, vagyis Uszubalijev korábbi pártfőtitkár visszajuttatására a hatalomba. Egy korábbi kommunista politikus támogatására azonban az ekkor már a narini klán szövetségeseinek számító ellenzéki *Kirgizisztáni Demokratikus Mozgalom* nem volt hajlandó, így esett végül is a választás az ugyan-

csak narini gyökerű, de addig a kirgiz belpolitikában tulajdonképpen outsidernek számító fizikusra, *Aszkar Akajevre*, a Kirgiz Tudományos Akadémia elnökére.¹⁸

1990 februárjában így is óriási meglepetést keltett, hogy a Legfelső Tanács a kommunista párttag, de mégis „kvázi ellenzéki” Akajevet választotta meg a Kirgiz SZSZK újonnan kreált elnöki pozíciójára. Akajev hatalomra kerülését követően Maszalijev 1991 áprilisában a pártfőtitkári székből is távozott. A konzervatív és reformerők kötélhúzásának igazi próbakövet azonban az 1991 augusztusi puccs jelentette. A közép-ázsiai tagköztársaságok vezetői közül egyedül Akajev foglalt nyíltan állást a puccsisták ellenében, és támogatásáról biztosította Jelcin elnököt. A puccs után azonnal betiltották a kommunista pártot, a Legfelső Szovjet pedig augusztus 31-én deklarálta az ország függetlenségét. 1991 októberében közvetlen, nép általi elnökválasztást is tartottak, ahol az ekkor óriási népszerűségnek örvendő Akajev egyedüli jelöltként indult, és a szavazatok több mint 90%-át kapta (Haghayeghi 1997, 135–136.).

Akajev elnökségének első éveiben úgy tűnt őszintén elkötelezett – mindekelőtt a gazdasági liberalizációt, és közép-ázsiai mércével mérve radikális privatizációt megcélzó – reformprogramjának végigvitelében, és ebben a Legfelső Szovjet támogatását is maga mögött tudhatta. 1993 májusában a törvényhozó testület megszavazta Akajev új alkotmánytervezetét is, amelyik Kirgizisztánt mint szekuláris és unitárius köztársaságot határozta meg, valamint prezidenciális kormányformát és a korábbinál kisebb létszámú 105 fős, de két-kamarás parlamentet (*Zsogorku Kenes* – Legfelső Tanács) irányzott elő. Akajev alkotmányreformját 1994 októberében népszavazás is megerősítette (Anderson, 1999: 26–29.).

1994 kritikus jelentőségű időszaknak tekinthető a független kirgiz politikai rendszer fejlődése szempontjából: ekkortól Akajev elnök kormányzása mindinkább autoriter jelleget öltött, ami egyrészt az elnök tekintélyének mind erőteljesebb hangsúlyozásában (pl. az Elnök Becsületét és Méltóságát Védő Bizottság létrehozása), valamint a sajtóval szembeni egyre korlátozóbb kormányzati fellépésben volt tetten érhető (Huskey, 1997: 257–259.). Az addig demokrata elkötelezettségű vezetőként számon tartott Akajev a nemzetközi közvélemény szemében is mindinkább a kazah *Nurszultan Nazarbajev* elnökhöz hasonló, „liberális autokrata”-ként tűnt fel. Akajev elnökségének fennmaradó mintegy tíz évét a fokozódó elnöki hatalomkoncentráció és korrupció jellemezte, ami nem mond ellent annak, hogy az államhatalom összességében gyenge maradt. Akajev 1995-ben és 2000-ben két immár erősen kétséges tisztaságú elnökválasztáson sikerrel meghosszabbította mandátumát (az elnökválasztásokkal egy időben parlamenti választásokra is sor került). Arra panaszkodván, hogy „...*jogkörei gyengébbek mint az angol királynőé*”, 1996-ban alkotmánymódosítás révén elérte az elnöki jogkörök jelentős kiszélesítését. Ugyanakkor Akajev személyes hatalma sem elsősorban alkotmányos jogkö-

rein, hanem az elnöki klán informális gazdasági befolyásán nyugodott. Ennek három főbb pillére a Kumtor aranybányára adott kitermelési koncessziók, az ország vízenergia-exportjának ellenőrzése, valamint a nemzetközi segélyek elosztásának koordinálása, elsősorban Akajev feleségének alapítványán keresztül (Engvall, 2011: 32.). Ezen kívül általános gyakorlattá vált a kormányzati pozíciók pénzért történő kiárusítása is, ami nem azt jelenti, hogy minden jelentősebb érdekcsoportnak egyforma mértékű hozzáférése volt a hatalomhoz. Az Akajev-korszak egyértelműen az északi, elsősorban narini érdekcsoportok dominanciájának növekedését eredményezte a déli klánok rovására. Minden bizonnyal a regionális klánok közötti hatalmi egyensúly aránytalan eltolódása is hozzájárult az Akajev elnök uralmával szembeni elégedetlenség felfokozódásához (Engvall, 2011: 42.).

Ennek ellenére az, hogy a 2005-ös parlamenti választások eredményének manipulálása miatt a déli ország részben kirobbanó zavargások végül is az elnök távozásához vezető „tulipános forradalom” terebélyesedtek, nem annak köszönhető, hogy Akajev uralma korruptabb vagy elnyomóbb jellegű lett volna, mint bármelyik másik szomszédos közép-ázsiai rezsim, hanem sokkal inkább annak, hogy Karimov üzbég elnöktől eltérően vonakodott a lakossággal szemben nagyobb arányú vérontást alkalmazni.

Akajev a zavargások nyomán Kazahsztánba, majd Moszkvába távozott, itt írta alá lemondó nyilatkozatát is, a parlamenti választások eredményét pedig érvénytelenítették. 2005-ben a parlamenti választásokat végül is nem ismételték meg, ugyanakkor az Akajev távozása utáni elnökválasztások 2005 júliusában a déli politikus – a magát a forradalmi napok alatt a bukott elnök fő riválisává kinövő –, *Kurmanbek Bakijev* elsőpró győzelmét hozták. Bakijev ugyanannak a szovjet korszakban szocializálódott politikai elitnek a tagja volt – és bár 2001–02-ben miniszterelnöki pozíciót is betöltött –, azonban nem tartozott Akajev szorosabb „északi érdekköréhez”, hanem a déli Dzsasalabád régióhoz kötődött: innen indult karrierje mint gyárigazgató, majd Kirgizisztán függetlenné válását követően az ország egyik leggazdagabb üzletemberévé vált. Az új elnök demokratikus elkötelezettségével kapcsolatban mind a kirgiz lakosság, mind a nemzetközi közvélemény felfokozott várakozásokat táplált, ám Bakijev legfőbb törekvése valójában a hatalmi pozíciók újraosztása volt, immár a déli klánok, illetve saját családjá javára. Ehhez Bakijev olyan nyílt gátlástalansággal fogott hozzá, hogy rezsimje Engvall szerint egyenesen „kleptokráciaként”¹⁹ volt leírható (Engvall, 2011: 53.). *Omurbek Tekebajev* a centrista *Ata-Meken* (Szülőföld) párt vezetője pedig így jellemezte a helyzetet: „...korábban Kirgizisztán gazdasági és társadalmi javait privatizálták, napjainkban viszont *Kurmanbek Bakijev* magát az államhatalmat akarja privatizálni.”²⁰

Az állami patronázs-pozíciók minél akadálytalanabb kisajátítása érdekében Bakijev még elődjénél is több hatalmat igyekezett saját kezében koncentrálni. A 2007-es népszavazással is megerősített alkotmánymódosítások való-

ságos „hiperprezidenciális” berendezkedést hoztak létre, amelynek keretében az elnök közvetlen irányítása – azaz Bakijev személyes hatalma – alá rendelték a titkosszolgálatokat, a külügy-, a belügy- és a védelmi minisztériumot. Az elnök hatásköre lett a kormányfő, valamint az ország főbb bíráinak kinevezése is. A 2007-es parlamenti választásokon az elnököt támogató *Ak-Zsol (Fehér út)* párt szerezte meg a parlamenti mandátumok túlnyomó többségét,²¹ 2009-ben pedig elnökválasztást tartottak, amelyeken Bakijev a leadott szavazatok több mint háromnegyedét szerezte meg, legfőbb riválisa pedig kevesebb mint 8%-ot kapott. Mind a 2007-es parlamenti, mind a 2009-es elnökválasztásokat a nemzetközi megfigyelők egyöntetű véleménye szerint súlyos csalások és visszaélések jellemezték.²²

Mindennek ellenére Bakijev elnök hatalmának továbbra is csak a déli országrészben volt igazán szilárd társadalmi bázisa. 2010 áprilisában egy talaszi ellenzéki politikus letartóztatása miatt az északi tartományokban kirobbanó zavargások hamar átterjedtek a fővárosra.²³ Bakijev először délre menekült, majd elhagyta az országot, miután Fehéroroszországban kapott politikai menedéket, majd később állampolgárságot is.²⁴ Az újabb forradalom nyomán a (korábban Akajevet támogató) *Szociáldemokrata Párt*, a centrista-liberális *Ata-Meken* és az *Ak-Sumkar (Fehér Súlyom)* párt részvételével átmeneti kormány alakult, melynek vezetője *Roza Otunbajeva* Akajev korábbi külügyminisztere lett.²⁵

Az átmeneti kormány megalakulása a déli országrészben nem csillapította le a kedélyeket. A Bakijevet korábban támogató üzbég szervezett bűnözői csoportok, és kirgiz bandák közötti összecsapások mind intenzívebbekké váltak, majd 2010 júniusában az események Os városában egy csaknem három napon át tartó üzbégellenes pogromban csúcsosodtak ki. Az események hátterét azóta sem sikerült megnyugtatóan tisztázni: valószínűleg az üzbég érdekeltségekkel leszámolni kívánó kirgiz maffia, az északi országrészből érkezett kirgiz nacionalisták és a frusztrált városi tömegek spontán reakciói egyaránt szerepet játszottak a tömeges atrocitások kirobbanásában. Egyes jelentések szerint az erőszakcselekményekben helyenként egyenruhás kirgiz rendőrök is részt vettek. Az erőszak volumene jóval felülmúlta még az 1990-es zavargásokét is: az áldozatok számát a becslések mintegy 2000-re teszik, ezen felül csaknem 400 ezer üzbég (tehát a kirgizisztáni üzbég közösség fele) Üzbegisztánban keresett menedéket. Az Os és Dzsalamalabád városok egykor üzleti központjainak számító, üzbégek lakta negyedeit teljesen elpusztították, ami valószínűleg hosszú távon hátráltatni fogja a régió gazdasági fejlődését.²⁶

Az átmeneti kormány kezdeményezésére 2010 júniusában – még éppen a nagyobb arányú zavargások kirobbanása előtt – népszavazást kezdeményezett az alkotmány módosításáról. Ennek nyomán került sor a közép-ázsiai államok között egyedülálló parlamentáris kormányforma bevezetésére. A sikeres referendumot követően, október 10-ére előrehozott parlamenti és elnökválasztá-

sokat írtak ki. Az elnökválasztásokat végül is – tekintettel a dzsalalabádi és osi zavargások teremtette bizonytalan helyzetre, elhalasztották – és Roza Otunbajevát választották meg legfeljebb 2011 december 31-ig tartó hatállyal, ideiglenes államfővé.²⁷ A parlamenti választásokra viszont sor került, és azt a nemzetközi megfigyelők alapvetően tisztának és szabadnak minősítették.²⁸ Igaz a választás eredménye közel sem hozott a „forradalmi erők” számára olyan tiszta győzelmet, mint azt sokan remélték. Mindenki meglepetésére az előzőtt Bakijev elnök visszahívását támogató *Ata-Zsurt (Szülőföld)* párt szerepelt a legjobban, ezen kívül négy párt – a szociáldemokraták, az *Ata-Meken*, a *Köztársaság párt* és az *Ar-Namisz* – szerzett mandátumot a törvényhozásban. Először a szociáldemokraták, az *Ata-Meken* és a *Köztársaság Párt* szándékozott koalícióra lépni egymással, ám mikor parlamenti többségük dacára mégsem voltak képesek megválasztani az új házelnököt, ez a próbálkozás kudarcot vallott.²⁹ Végül is a fent említett három párt az *Ar-Namisszel* kiegészülve volt képes kormányt alakítani. A négypárti koalíció ellenzéke az *Ata-Zsurt* párt, a miniszterelnök pedig a szociáldemokrata párti, Akajev elnökhöz hasonlóan északi kötődésű és oroszbarátnak tartott politikus, *Almazbek Atambajev* lett. A parlamentáris rendszerváltás záróakkordjaként 2011. október 30-án sor került az elnökválasztásra is – amelyet a parlamentáris kormányforma dacára kiemeltebb figyelem kísért, mint a törvényhozási választásokat. Az elnökválasztáson végül is tizenhat jelölt indult és a hivatalban lévő miniszterelnök *Atambajev* nagy fölénnyel nyert.³⁰ *Atambajev* a szavazatok 63%-át kapta, míg a fő riválisának tartott *Kamcsubek Tasijev* az *Ata-Zsurt* párt vezetője csak 14%-ot szerzett.³¹ A választást a nemzetközi megfigyelők bár kisebb szabálytalanságoktól nem mentesnek, de alapvetően szabadnak és tisztának minősítették.³² A parlament az államfői székbe távozó *Atambajev* utódjává a köztársaság párti *Omurbek Babajevet* választotta kormányfővé, akinek azonban még ez év augusztusában korrupciós vádak miatt távoznia kellett posztjáról. A kirgiz parlament 2012 szeptemberében a szintén szociáldemokrata párti, de elsősorban technokratának tartott – és egyébként déli kötődésű – *Zsantoro Szatubaldijevet* az elnöki adminisztráció korábbi vezetőjét választotta meg miniszterelnöknek.³³ Az új kormányt a Köztársasági Párton kívül a másik három kormánypárt továbbra is támogatja a parlamentben.³⁴

A KIRGIZ PARLAMENTÁRIS KÍSÉRLET PERSPEKTÍVÁI

A független kirgiz államiság fentiekben vázolt húsz éve alatt, mennyiben tért el Kirgízia fejlődési pályája a másik négy köztársaság által képviselt „standard közép-ázsiai” modelltől?

A *nemzetépítés* Kirgíziában is egy mindmáig lezáratlan és súlyos konfliktusoktól terhelt folyamat. Mint a fentiekben már említettük a kazah után jelenleg

a kirgiz társadalom a leginkább multietnikus jellegű a posztszovjet Közép-Ázsiában és a tádzsik polgárháború mellett a térség legsúlyosabb erőszakos konfliktusai a Kirgizisztánban 1990-ben és 2010-ben kirobbant kirgiz–üzbég etnikai összecsapások voltak. A túlnépesedett Fergánai-medencében fekvő déli tartományokban a kirgiz és üzbég közösségek együttélésének feltételei aligha fognak drasztikusan javulni a közeljövőben. A kirgiz–üzbég konfliktus a kirgiz politikai rendszer egésze szempontjából egy komoly instabilizáló faktort jelent tehát a továbbiakban is. Ugyanakkor Linz érvelésével összhangban (Linz, 1990: 55.) úgy gondoljuk, hogy a parlamentáris kormányforma az etnikai kisebbségek számára általánosságban kedvezőbb kereteket kínál a politikai participációra: a parlamentáris modellben ugyanis a kisebbségi pártok nemcsak a törvényhozásban nyerhetnek reprezentációt, hanem a koalíciós kormányzás révén a végrehajtó hatalom gyakorlásában is részt vállalhatnak (Mainwaring–Shugart, 1993: 18–19.). Márpedig ha egy üzbég kisebbségi párt a jövőben bejutna a kirgiz törvényhozásba – amire pusztán az üzbég kisebbség számarányát tekintve minden elméleti esély meg lenne –, könnyen alakulhatna ki olyan szituáció, amelyben a mostanáig meglehetősen ingatagnak bizonyuló kirgiz koalíciós kormányok rászorulnának akár egy etnikai-kisebbségi párt támogatására is. Más kérdés, hogy a látványosan erősödő kirgiz nacionalizmus³⁵ közegében az – Ata-Meken kivételével – alapvetően nacionalista platformon álló kirgiz parlamenti pártok mennyiben mutatkoznának készen egy ilyesfajta koalíciókötésre? A probléma felvetése annyiban merőben elméleti, hogy a jelenlegi kirgiz alkotmányos szabályozás nem teszi lehetővé etnikai alapon álló pártok megalakítását,³⁶ és az üzbég közösségek elleni pogromok nyomán kialakult megfélemlítettség légkörében, a közeljövőben egyébként sem lenne valószínű egy ilyen formáció megalakulása.

A militáns iszlamizmus fenyegetése: Közép-Ázsiában a kazah mellett a kirgiz társadalom volt hagyományosan a legkevésbé vallásosnak tekinthető. A nomád kazahok és kirgizek iszlamizációja viszonylag későn, alapvetően a XVI. század folyamán, és sok tekintetben csak igen felszínesen ment végbe. A kirgiz népi vallásosság a mai napig igen sok elemét megőrizte a preiszlám animista samanizmusnak. Bizonyos iszlám rituálék természetesen szervesen beépültek a kirgizek mindennapi szokásaiba (esküvői, temetkezési szokások), az iszlám vallás pedig a szovjet időkben is fontos pillére maradt a kirgiz nemzeti identitásnak, különösen a betelepült szlávokkal szembeni önmeghatározásuknak. A dzsihadista radikálisok aktivitásának felerősödése ugyanakkor viszonylag új fejleménynek tekinthető. Egészen a legutóbbi évekig még a Kirgizisztán társadalmilag legkonzervatívabb régiójának számító Fergánai-medencében, tehát a déli Os és Dzsalamalabád tartományokban is elsősorban a – kirgizeknél hagyományosan vallásosabb – etnikai üzbégek soraiból rekrutálódtak a militáns dzsihadisták. Széleskörben ismert jelenségnek tekinthető, hogy az utóbbi években a kisebbségi üzbég közösség tagjai közül mind többen válnak az – Üzbe-

gisztánban és Kirgizisztánban egyaránt illegális – iszlamista *Hizb at-Tahrir* nevű mozgalom követőivé Kirgizisztánban is.³⁷ Az már viszont sokak számára a meglepetés erejével hatott, hogy egy 2011 januárjában leleplezett terrorista csoport tagjai kizárólag etnikai kirgizek voltak.³⁸ Mindez világosan jelzi, hogy a déli, gazdaságilag is elmaradottabb régiókban, a militáns dzsihadizmus immár etnikai hovatartozástól függetlenül jelent egyre többek számára vonzó ideológiát. Egy mérsékelt, a demokratikus többpárti verseny játékszabályait elfogadó iszlamista párt számára ugyanakkor a parlamentáris kormányzás akár reális lehetőséget is jelenthetne a kormányzásban való részvételre, ám hasonlóan az etnikai pártok korlátozásához, a kirgiz alkotmány a vallási alapon álló pártok szervezését sem teszi lehetővé.³⁹ A parlamentáris kormányzás tehát bár elméletileg az eddigieknél kedvezőbb feltételeket teremthetne az etnikai feszültségek, illetve a vallási radikalizmus terjedése jelentette fenyegetés enyhítésére, de a jelenlegi kirgiz alkotmányos keretek között ezek a hatások mégsem érvényesülhetnek.

Az éliték kontinuitása és megosztottsága: Kirgizisztánban az országon végigsöpörő két forradalom dacára, a szovjet korszakban szocializálódott nőmenklatúra hatalma folyamatos maradt: mind Akajev, mind Bakijev elnökök, mind a 2010-es forradalom vezetői, Otunbajeva és Atambajev, valamint a jelenlegi parlamenti pártokat vezető politikusok ugyan nem feltétlenül egyforma mértékben, de végeredményben valamennyien az egykori nőmenklatúrátagjainak tekinthetők. Ez önmagában – a többi közép-ázsiai utódállam példájához hasonlóan – a kirgiz politikai rendszer vonatkozásában is egy sajátos stabilizáló hatású faktornak tekinthető. Ugyanakkor a kirgiz politikai elitet – hasonlóan a kirgiz társadalom egészéhez – mélyen megosztják a regionális törésvonalak. Ez már a peresztrojka időszakában, a pártvezetésben dúló frakcióharcok során is nyilvánvalóvá vált, majd az északi és déli kötődésű elitcsoportok hatalmi harca különösen élesen mutatkozott meg a 2005-ös és a 2010-es „forradalmak” alkalmával. Elemzők értékelése szerint 2010-ben a Bakijev megbuktatását követő napokban, mialatt a hatalmától megfosztott elnök a szűkebb háttérrel képező déli tartományokba vonult vissza, reálisan fennállt akár a polgárháború kitérésének veszélye is. Meglátásunk szerint a szembenálló elitcsoportok hatalmi küzdelmének domesztikálására a parlamentáris kormányforma valóban alkalmas eszköz lehet, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy Kirgíziában a parlamentáris kormányzás 2007 óta tisztán pártlistás választási rendszerrel, és ennek megfelelően parlamenti többpártrendszerrel párosul. A westminsteri típusú parlamentarizmus kialakulásának esélye ebből fakadóan csekély, így tehát a parlamentáris modell eredményesen csökkentheti a választási küzdelem korábbiakban megszokott „mindent vagy semmit” logikáját. A rivalizáló elitcsoportok közti kooperáció előmozdítása irányában tett gesztusként értékelhető, hogy a köztudottan északi kötődésű Atambajev elnök az augusztusi

kormányválság után a déli származású Szatubaldijevet bízta meg kormányalakítással.

Elnöki túlhatalom és személyközpontú politizálás: Az alkotmányos berendezkedést tekintve Kirgizisztán a parlamentáris kormányforma bevezetésének köszönhetően markáns elkülönülést mutat a többi prezidenciális rendszerű közép-ázsiai köztársaságtól. Az effektív végrehajtó hatalmat gyakorló kormány immár nem az elnöknek, hanem a törvényhozásnak, a *Zsogorku Kenes*nek tartozik felelősséggel. Ugyanakkor érdemes rá felhívni a figyelmet, hogy a kirgiz államfő továbbra sem egy pusztán reprezentatív jogkörökkel rendelkező tisztségviselő. Legitimitását továbbra is a parlamenttől függetlenül, választások útján, közvetlenül a néptől nyeri. Kinevezési jogköre viszonylag széles, igaz ezt az esetek többségében a parlamenttel egyetértésben gyakorolhatja. Parlamentáris rendszerekben szokatlan módon például az ő – és nem a kormányfő – reszortja a védelmi miniszter kijelölése.⁴⁰ Ezenkívül, ha a választásokon nincs olyan párt, amely abszolút többséget szerezne a törvényhozásban, szintén az elnök feladata, hogy felkérjen egy politikust a kormányalakításra. A 2010-es forradalom óta eltelt mintegy bő kétéves időszak, valamint az ezalatt megtartott parlamenti és elnökválasztás tapasztalatai azt mutatják, hogy a kirgiz választók egyelőre változatlanul az államfőt tekintik országuk elsőszámú politikai vezetőjének, és valóban: a kirgiz elnök informális hatalma és tekintélye még mindig felülmúlja a kormányfőét. A 2011 októberi elnökválasztásokat például a parlamentáris kormányforma dacára a választók részéről kiemeltebb figyelem kísérte, mint a törvényhozási választásokat.⁴¹ A végrehajtó hatalom elsőszámú letéteményese továbbra is az elnök, hozzá képest az eddig meglehetősen gyakorisággal cserélődő kormányfők csak másodhegedűsnek tűnnek. Mindennek az is beszédes jele, hogy a szeptemberben megválasztott miniszterelnök (az elnöki adminisztráció korábbi vezetője) is minden valószínűség szerint elsősorban az államfő és nem a koalíciós pártok jelöltje volt. Ez alapján úgy tűnik a gyakorlatban a kirgiz kormányzati rendszer működésének logikája a 2010-es alkotmánymódosítás után is inkább a félprezidenciális rendszerekéhez⁴² áll közelebb mintsem a valódi parlamentarizmuséhoz. Ezzel együtt a parlamentáris kormányzás gyakorlata idővel minden bizonnyal kedvezhet a személyközpontú politizálás háttérbe szorulásának. A parlamentáris kormányzás komoly hátulütőjét jelentheti ugyanakkor, hogy mint azt a 2010-es kormányalakítás nehézkes folyamata, illetve az 2012-ben bekövetkezett kormányválság is megmutatták, a kirgiz politikai pártok igen diffúz és kevésbé fegyverezett és személyközpontú jellege miatt a mindenkori kirgiz kormányok potenciálisan igen ingatagok, ami hosszabb távon, esetleg egy váratlan politikai krízishelyzetben az egész politikai rendszer destabilizálódását eredményezheti. A kormányok jövőbeni destabilizálódásának valószínűségét növeli az új kirgiz alkotmányos szabályozás is, amely – bármelyik párt esetleges túlhatalmának kialakulását megelőzendő – egy nemzetközi összehasonlítás-

ban is egyedülálló megkötést tartalmaz: egyetlen párt sem szerezhet 65 mandátumnál többet a 120 tagú törvényhozásban, még akkor sem, ha a szavazatok alapján ez megilletné. A jelenlegi kirgiz szabályozás tehát a gyakorlatban nagyon megnehezíti az egypárti kormányzás lehetőségét, és a szükségszerűen instabilabb koalíciós kormányzást tesz csak lehetővé. Ebben a konstellációban viszont az elnök informális tekintélye, és a kirgiz politikai rendszer működésének „kvázi-félprezidenciális” logikája sajátos stabilizáló hatással is bírhat.

Pártok vagy klánok? Mint a fentiekből is kitűnik, meglátásunk szerint a parlamentáris kormányzás jövőbeni sikere szempontjából kulcsfontosságú tényezőnek tekinthető a kirgiz politika pártosodásának előrehaladása. Sartori meggyőző érvelése szerint a parlamentáris politizálás, illetve egy parlamentáris kormányzat, nem funkcionálhat megfelelően valódi, társadalmilag beágyazott politikai pártok nélkül (Sartori, 1994: 112–114.). Kirgizisztánban ugyanakkor az 1995-ös és 2000-es parlamenti választások eredménye egyértelműen rávilágított a kirgiz politikai pártok szembeötlő gyengeségére. A kétkamarás Zsogorku Kenes első kamarájának a 60 fős *Törvényhozó Gyűlésnek* 45 képviselőjét szintén egyéni kerületi rendszerben, míg 15 tagját pártlistákról kellett megválasztani. A második kamara szerepét betöltő 45 tagú *Népi Képviselők Gyűlésének* mind a 45 tagját egyéni kerületekben választották (Anderson, 1999: 26–29.). A megválasztott parlamenti képviselők kevesebb mint harmada kötődött akár névlegesen politikai pártokhoz: 1995-ben például az elnököt támogató Szociáldemokrata Párt szerezte a legtöbb képviselői helyet (14-et), a kommunista párt vagy az ellenzéki nacionalista *Erk* 3–3 mandátummal kellett hogy beérjék, ugyanakkor 74 mandátum a független jelölteknek jutott (Huskey, 1997: 263.). Hasonlóképpen 2000-ben a 105 képviselői helyből 73-at független jelöltek szereztek meg (azaz a 90 egyéni kerületi mandátumból 75-öt, a 15 fennmaradó hely pártlistás jelöltek számára volt fenntartva).⁴³ A független képviselők elsősorban az elnökhöz lojális helyi tisztségviselők, az ún. *akimok* közül rekrutálódtak. Ők általában különösebb pártpolitikai preferenciák nélküli, ugyanakkor a lokális érdekhálózatokat mozgósítani képes hivatalnokok, üzletemberek, nem egy esetben pedig szervezett bűnözői csoportok vezetői voltak, akik számára a képviselői mandátum megszerzésének fő vonzerejét nem egy esetben, az azzal járó mentelmi jog jelentette.⁴⁴ Ezzel szemben a 2007-es, illetve a 2010-es választásokon már a kirgiz képviselők túlnyomó többsége valamely politikai párt jelöltjeként szerzett mandátumot. 2007-ben Bakijev elnök alkotmányreformja keretében 90 tagú egykamarás törvényhozás váltotta fel az addig kétkamarás kirgiz parlamentet, valamint tisztán pártlistás választási rendszerre tértek át. A 2010-es forradalom nyomán a parlamenti képviselők létszámát 120-ra emelték, ugyanakkor a tisztán listás választási szisztémán nem változtattak. Szemben tehát az 1995-ös és 2000-es, döntően egyéni kerületi rendszerű választásokkal, a 2007-es és 2010-es választásokat már pártlistás alapon tarották. A kirgiz parlament az utóbbi két választás eredménye-

képpen végbement látványos mértékű pártosodását tehát leginkább a választástechnikai szabályoknak való megfelelés kényszere magyarázza. A kirgiz politikai élet pártosodása így meglehetősen felszíni jelenség, a politikai tagolódás „mélystruktúráit” továbbra sem valódi programmal és koherens ideológiával rendelkező politikai pártok, hanem a regionális „klán”-típusú érdeklőzötök alkotják. A jelenlegi parlamenti pártokról is kijelenthető, hogy vagy elsősorban valamely régió érdekeit képviselik, vagy egy-egy karizmatikus egyéniség körül tömörülő csoportosulásokról van szó. Így a jelenleg kormányzó, az elnököt és miniszterelnököt is „adó” Szociáldemokrata Párt elsősorban az északi régiókat, míg az egyébként erőteljesen nacionalista retorikát követő Ata-Zsurt a gazdaságilag hátrányosabb helyzetű, és társadalmilag is konzervatívabb déli tartományokat reprezentálja. A Köztársasági Párt és az Ar-Namisz nem elsősorban régiókhoz, hanem sokkal inkább személyekhez, Omurbek Babanov, illetve *Feliks Kulov* korábbi miniszterelnökökhöz kötődik. Ideológia, illetve politikai program mentén szerveződő „valódi” politikai pártnak talán csak a korábban számottevő támogatottságnak örvendő kommunisták,⁴⁵ illetve bizonyos fenntartásokkal a liberális Ata-Meken tekinthetők. Ugyanakkor úgy véljük a parlamentáris kormányzás idővel maga is katalizátorává válhat a pártosodási folyamatnak – igaz a parlamentáris kormányzásnak ezzel a lehetséges hatásával kapcsolatban *Sartori* például szkeptikus álláspontot fogalmaz meg.⁴⁶

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a kirgiz politikai rendszer számos vonását, így mindenekelőtt a nemzetépítés lezáratlan voltát, a nomenklatúraelit hatalmának kontinuitását, a gyenge intézményesültséget és személyközpontú jelleget valamint a regionális klánok meghatározó informális befolyását tekintve nagy hasonlóságot mutat a másik négy – leginkább elnöki diktatúráként jellemezhető – közép-ázsiai köztársasággal. A parlamentáris kormányformára történő áttérés ugyanakkor számos meghatározó faktor vonatkozásában tartós változásokat idézhet elő: mindenekelőtt előmozdíthatja a regionális elitcsoportok közti kooperációt, csökkentheti a kirgiz belpolitika személyközpontú jellegét, és hosszabb távon akár a pártodódás folyamatának is lökést adhat. Másfelől a parlamentáris kísérlet sikerre viteléhez mindenképpen szükség van az alkotmányos-intézményi szereplők és az ideológiai/program alapon szerveződő pártok erősítésére az informális/regionális klánokkal szemben. Enélkül a kormányzat instabilitását növelő faktorok hatása erősödhet fel elsősorban.

Kirgizisztán parlamentáris kísérlete nagy lehetőségeket és komoly veszélyeket egyaránt magában hordoz: az instabilitás fokozódásával Tádzsikisztán után Kirgizisztán akár a térség következő bukott államává is válhat. Ugyanakkor ha a parlamentáris kormányforma keretei között stabilizálódni tud a többpárti versengő demokrácia, azzal Kirgizisztán iránymutatásul szolgálhat a posztszovjet Közép-Ázsia többi állama számára is.

JEGYZETEK

- ¹ Arend Lijphardt 1971-es tanulmányában felállított komparatív metodológiai kategória rendszerében a leíró-analitikus esettanulmányoknak hat típusát különböztette meg (többek között interpretatív, elmélet megerősítő, elmélet cáfoló stb. esettanulmányok). A „deviáns eset”-tanulmány mindig olyan országok, politikai rendszerek elemzésére fókuszál, amelyek a vizsgált változók legalább egyikében eltérést mutatnak az adott vonatkozásban „általánosnak” tekintett modelltől (Lijphardt, 1971: 691–692.).
- ² Bhavna Dave: *Kazakhstan*. Freedom House Nations in Transit 2010. Country Report <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2010/kazakhstan>.
Bruce Pannier: *Uzbekistan*. Freedom house Nations in Transit 2010. Country Report. <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2010/uzbekistan>.
- ³ *New Turkmen President Sworn In*. Radio Free Europe 2007. 02. 14. <http://www.rferl.org/content/article/1074693.html>. *Turkmenistan president wins re-election with 97% of vote*. The Guardian. 2012. 02. 13. <http://www.guardian.co.uk/world/2012/feb/13/turkmenistan-president-wins-election?newsfeed=true>.
- ⁴ Arend Lijphardt ennél szigorúbb kritériumok szerint határozta meg a tartós demokrácia fogalmát. Az ő definíciója alapján a legalább 1945 óta folyamatosan fennálló demokráciák tekinthetők tartósnak. Az általa vizsgált 36, tartósan demokratikus ország közül 30 sorolható a parlamentáris és öt prezidenciális kormányformához (Lijphardt, 1999: 118.).
- ⁵ Az adott kormányformához tartozó sikeres demokráciák száma elosztva az adott kormányformához tartozó sikeres és megbukott demokráciák számának összegével.
- ⁶ A SZU közép-ázsiai tagköztársaságai, ma is fennálló határaitak döntően az 1920-as és 1930-as évek delimitálásainak során nyerték el. A delimitálás bizonyos esetekben etnikailag alapvetően homogén területi egységeket eredményezett: a türkmén nemzetiség több mint 90%-a a Türkmén SZSZK határai között élt, de a régió legnépesebb etnikumának számító üzbég népesség 82%-a is az Üzbég SZSZK területén lakott. Ugyanakkor a területi autonómiák fokát és határait megállapító döntésekben – éppen a közép-ázsiai nemzetfejlődés kevésbé előrehaladott mivolta okán – szükségszerűen sok volt az önkényes vagy éppen az „oszd meg és uralkodj” elvét erősítő elem. Ilyennek tekinthető például a lényegében azonos nyelvű és etnikumú kazahok és kirgizek különválasztása két önálló szovjet köztársaságba, vagy éppen az olyan kétnyelvű, üzbég-tádzsik városi központok mint Buhara és Szamarkand Üzbegisztánhoz csatolása. Ehhez hasonlóan számos későbbi viszály magvát hintette el az egykori Kokandi kánság központjának számító Fergánai-medence feldarabolása három tagköztársaság, Üzbegisztán, Kirgízia és Tádzsikisztán között (Haghyayehi, 1997: 169–171.).
- ⁷ A tagköztársaságok és autonóm köztársaságok, mint „kvázi nemzetállamok” rendelkeztek saját határokkal, alkotmánnyal, parlamenttel és kormánnyal, sőt ami a gyakorlatban mindezeknél még fontosabbnak is bizonyult: a címzett nemzetiség nyelvét használták a köz és felsőoktatásban, illetve a médiában. A szovjet hatóságok igen sok esetben maguk működtek közre saját írásbeliséggel nem rendelkező etnikai csoportok számára ábécé vagy irodalmi nyelv megalkotásában (Cornell, 2011: 34.). Mindezekben felül tudatosan igyekeztek biztosítani minden területi autonómia esetében a tituláris nemzetiség – adott esetben a nemzetiségi arányokat messze

meghaladó mértékű – reprezentációját az állami káderek között vagy éppen a felsőoktatási, kulturális vezetői pozíciókban. Nem csoda, hogy mint azt *Dobrovits Mihály* megállapítja, a nemzetiségek között folyamatos küzdelem zajlott a minél magasabb fokú területi autonómia, lehetőleg a „köztársasági” és az azzal együtt járó „nemzeti” státusz elnyeréséért. A moszkvai központ pedig ebben a helyzetben gyakorta mint a „kisebbségek védelmezője” léphetett fel (*Dobrovits: 2011b: 4.*).

- ⁸ Közép-Ázsiát tekintve a SZU felbomlásának idején az etnikailag leginkább homogénnek tekinthető Türkmenisztánban és Üzbegisztánban valamivel több mint 70%-ot tett ki a tituláris nemzetiség, ugyanakkor például Kazahsztánban a címzett kazah etnikum számszerű kisebbséget (43%) alkotott a szlávokkal szemben, és a kirgizek aránya is csupán a nyolcvanas évekre haladta meg az abszolút többséget a saját köztársaságukban (*Haghyeghi, 1997: 202–206.*).
- ⁹ 2007 márciusától az elnök minden előzetes bejelentés nélkül elhagyta nevéből az oroszos „ov” végződést, és polgártársait hasonló lépésekre biztatta a tádzsik kulturális gyökerekhez való visszatérés jegyében. *Prezident Tadzsikisztana otrezal ot szvoej familii russzkoje okoncsanije*. Lenta.ru, 2007. 03. 21. <http://www.lenta.ru/news/2007/03/21/name/>
- ¹⁰ Meg kell jegyeznünk, hogy a szóbanforgó öt országban az államfők személye eddig csak elhalálozás (2006-ban Szaparmurat Nyijazov elhunytakor), illetve erőszakos úton kikényszerített távozás révén változott (Tádzsikisztánban 1992-ben, illetve Kirgíziában 2005-ben és 2010-ben). A legelső példát békés és önkéntes hatalomátadásra Kirgizisztán szolgáltatta, amikor is *Roza Otunbajeva* ideiglenes államfő a 2011-es elnökválasztásokat követően átadta az államfői posztot *Almazbek Atambajev* addigi miniszterelnöknek. Erről bővebben lásd a 100. oldalon.
- ¹¹ Üzbegisztánban például csupán négy, az elnököt támogató párt működhet legálisan: az *Üzbég Demokrata Néppárt* (a korábbi kommunista párt lényegében továbbra is állampártként funkcionáló utódpártja), az *Üzbég Liberális Demokrata Párt*, valamint a *Milli Tiklanish* (Nemzeti Újjászületés) és az *Adolat* (Igazság) pártok. 2008-ban még maga *Karimov* elnök is megróta ezeket a hivatalos pártokat, hogy programjuk alapján alig lehet közöttük különbséget tenni. Bruce Pannier: *Uzbekistan*. Freedom house Nations in Transit 2010. Country Report, <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2010/uzbekistan>.
- ¹² Ez alól csak a már említett iszlamista IRP, valamint Kazahsztánban a még mindig számottevő Kommunista Párt jelentenek kivételt (*Olcott, 2010: 94.*).
- ¹³ A Szovjetunióban, az államot felépítő adminisztratív egységek egy sajátos és sok tekintetben fiktív *etnoföderalisztikus* hierarchiába tagozódtak. Ebben a hierarchiában az egyes etnikai alapon meghatározott közigazgatási egységek az autonómia meghatározott fokával bírtak. A hierarchia csúcán álltak a *Szovjet Szocialista Köztársaságok* (továbbiakban SZSZK – számuk az évek során 15-re emelkedett), amelyek a Szovjetuniót létrehozó 1922-es szerződés, illetve a későbbi szovjet alkotmányok meghatározása alapján szuverén államok, melyek a SZU-n kívüli országokkal is határosak voltak, önálló kormányzattal, illetve az Unióból való szabad kiválás jogával bírtak. A következő szinten alkották az egyes tagköztársaságokon belüli *Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságok* (ASZSZK), amelyek szintén önálló „nemzeti” államok, ugyanakkor a szabad kiválás jogával (sem az Unióból, sem a tagköztársaságból) nem rendelkeztek. Végül az ún. *Autonóm Körzetek* (autonóm oblaszty), illetve *Autonóm Területek* (autonóm okrug) csak a kulturális önrendelkezés jóval korlátozottabb formájával bírtak. Az autonómia foka a szovjet szándékok

- szerint azt volt hivatva tükrözni elsősorban, hogy az egyes etnikai csoportok milyen szintjére jutottak nemzeti fejlődésüknek. Ugyanakkor számos adminisztratív egységben a címzett nemzetiség legfeljebb relatív többséget (vagy még azt sem) alkotott (Zurcher, 2009: 31–36.).
- ¹⁴ A látszólagos terminológiai zűrzavart az okozza, hogy a ma kazah, illetve kirgiz néven számontartott két nemzetiség esetében lényegében ugyanarról az etnikumról van szó akik a XX. század elején nyelvükben is azonosnak voltak tekinthetők. A két csoport legfeljebb életmódjában különült el egymástól: a kazahok síkvidéki, míg a kirgizek hegyi nomádok voltak. A kazahok saját maguk megjelölésére a XX. század elejéig inkább a kirgiz elnevezést részesítették előnyben, míg a mai kirgizeket *kara-kirgizek*nek, azaz fekete kirgizeknek nevezték. A kazah és kirgiz etnikum eredetéről bővebben lásd: Rashid, 1994: 110.; Olcott, 2010.
- ¹⁵ CIA The World Factbook. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>
- ¹⁶ Ezek 1990 májusától a *Kirgizisztáni Demokratikus Mozgalom* elnevezésű ernyőszervezet égisze alatt tevékenykedtek. A mozgalomban a legaktívabb szerepet elsősorban fővárosi értelmiségiek játszották (Anderson, 1999: 19.).
- ¹⁷ Akajev Leningrádban folytatta egyetemi tanulmányait, valamint tudományos kutatásait. Kirgizisztánba 1976-ban tért vissza és csak 1981-ben lépett be a kommunista pártba. 1986-ban egy évig tagja volt a kirgiz kommunista párt tudományos és oktatási bizottságának. Ez volt a legmagasabb párttisztviség, amit valaha is betöltött (Anderson, 1999: 23.).
- ¹⁸ A kirgiz politikai életnek a Bakijev-érában tapasztalható kriminalizáltságának fokát jól jellemzi, hogy a 2007–2009 közötti időszakban öt parlamenti képviselő esett maffia-módszerekkel elkövetett gyilkosság áldozatául. Erica Marat: *Kyrgyzstan*. Freedom House Nations in Transit 2010. Country Report. <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2010/kyrgyzstan>
- ¹⁹ O. Tekebajev: „*Reformi*” *ot Akajeva do Bakijeva Prezident Kirgizisztana privatizirujet gosudarstvovennuju vlaszty*. Centrasia.ru, 2009. 10. 27. <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1256624640>.
- ²⁰ A 2007-es parlamenti választásokon a manipulatív bejutási feltételeknek köszönhetően az Ak-Zsol párt szerezte meg az összes mandátumot, ám a Legfelsőbb Bíróság választási szabályozást felülbíráló döntése nyomán végül is még két párt az Ata-Meken és a kommunisták is bejutottak a törvényhozásba. A 2007-es parlamenti választás Kirgizisztánban a nemzetközi megfigyelők értékelése szerint nem volt sem szabadnak, sem tisztának tekinthető. ‘Many violations’ in Kyrgyz vote. BBC News 2012. 10. 23. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/7058557.stm>. Letöltve: 2012. 11. 04.
- ²¹ Erica Marat: *Kyrgyzstan*. Freedom House Nations in Transit 2010. Country Report. <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2010/kyrgyzstan>.
- ²² *Kyrgyzstan in crisis as clashes escalate*. BBC News, 2010. 04. 07. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8607324.stm>.
- ²³ *Bakijeu atrimaju belaruszkaje gramabzjansztva i kupiju dom za \$2 mil y Minszku?* (Bakijev received Belarusian citizenship and bought a house for \$ 2 million in Minsk?) Nasha Niva, 08-02-2012 <http://nn.by/?c=ar&i=68018>. Igaz néhány nappal később lemondását visszavonta, és kijelentette, hogy továbbra is Kirgizisztán elnökének tekinti magát. *Kyrgyzstan's Bakijev says he remains president*. Xinhua English 2010. 04. 21. <http://english.sina.com/world/p/2010/0421/315543.html>.

- ²⁴ *Opposition Forces In Kyrgyzstan Claim Power, Form Interim Government*. Radio Free Europe, 2010. 04. 07. http://www.rferl.org/content/Opposition_Protesters_March_Across_Kyrgyzstan/2004868.html.
- ²⁵ Scott Radnitz: *The Unraveling of southern Kyrgyzstan*. CACI Analyst, 2010. 06. 23. <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5354>.
- ²⁶ Olga Dzyubeko: *Otunbayeva sworn in as Kyrgyz interim president*. Reuters, 2010. 07. 03. <http://in.reuters.com/article/2010/07/03/idINIndia-49860220100703>.
- ²⁷ Aktivnije i pljuralizticseszkije parlamentszkije vibori osznovu dlja baljnjejszego ukreplenija demokracii. (Active and pluralistic parliamentary elections provide a basis for further strengthening of democracy) OSCE Press Release, 2010. 10. 11. <http://www.osce.org/ru/odihr/72026>.
- ²⁸ Aizada Kutueva: *Leader of the Social Democratic Part of Kyrgyzstan requests Roza Otunbayeva to commit another faction forming of new coalition*. 24 News Agency, 2010. 12. 03. <http://eng.24.kg/politic/2010/12/03/15121.html>.
- ²⁹ James Kilner: *Pro-Russia candidate wins Kyrgyz presidential election*. The Telegraph, 2011. 10. 31. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/kyrgyzstan/8859832/Pro-Russia-candidate-wins-Kyrgyz-presidential-election.html>.
- ³⁰ Erica Marat: *Kyrgyzstan's presidential elections: as good as it gets in Central Asia*. CACI Analyst, 2011. 11. 02. <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5657>.
- ³¹ *Kyrgyzstan's presidential election was peaceful, but shortcomings underscore need to improve integrity of process*. OSCE Press Release, 31-10-2011. <http://www.osce.org/odihr/elections/84571>. Letöltve: 2012. 11. 04.
- ³² Olga Dzubyenko: *Kyrgyzstan MPs elect new prime minister to avert turmoil*. Reuters, 2012. 09. 05. <http://af.reuters.com/article/worldNews/idAFBRE88416J20120905?pageNumber=1&virtualBrandChannel=0>.
- ³³ David Trilling: *Kyrgyzstan: Parliament Approves New Premier, Government*. Eurasianet.org, 2012. 09. 05. <http://www.eurasianet.org/node/65865>.
- ³⁴ Alisher Khamidov–Erica Marat: *The danger of ethnic nationalism in Kyrgyzstan*. CACI Analyst, 2011. 03. 16. <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5515>.
- ³⁵ Kirgizisztán Alkotmánya 4. cikkely. http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=254747.
- ³⁶ Alisher Khamidov–Erica Marat: *The danger of ethnic nationalism in Kyrgyzstan*. CACI Analyst, 2011. 03. 16. <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5515>.
- ³⁷ A csoport tagjai az országban lévő nyugati és orosz érdekeltségek, többek között az amerikaik által használt manaszi légibázis ellen terveztek merényletet elkövetni. Dmitrij Shlapentokh: *Jihadism spreads to Kyrgyzstan*. CACI Analyst, 2011. 02. 16. <http://cacianalyst.org/?q=node/5495>.
- ³⁸ Kirgizisztán Alkotmánya 4. cikkely. http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=254747.
- ³⁹ CIA Factbook Kyrgyzstan / Government. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.
- ⁴⁰ James Kilner: *Pro-Russia candidate wins Kyrgyz presidential election*. The Telegraph, 2011. 10. 31. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/kyrgyzstan/8859832/Pro-Russia-candidate-wins-Kyrgyz-presidential-election.html>.
- ⁴¹ A Duverger által félprezidenciális rendszernek nevezett típusban Ljpphardt szerint voltaképpen olyan parlamentáris rendszert kell látnunk, amelyben, ha az elnököt támogató parlamenti pár-

tok vannak többségben a törvényhozásban, akkor rendszerint az államfő válik a végrehajtó hatalom tulajdonképpeni elsőszámú birtokosává, ugyanakkor az elnökkel szembenálló törvényhozási többség esetén (az ún. kohabitációs periódusban) ezt a szerepet át kell engednie a kormányfőnek.

- ⁴² A 2005-ös parlamenti választások is hasonló eredményt hoztak, ami a pártokhoz kötődő és a pártfüggetlen jelöltek mandátumarányait illeti. Ugyanakkor, ahogy arról már szó esett, ennek a választásnak az eredményét a forradalom nyomán hatalomra került *Bakijev* elnök érvénytelenítette.
- ⁴³ A legfőbb kampányeszköz rendszerint a választók egyszerű megvásárlása volt. Egyes választókerületekben „...*patakokban folyt a kampányvodka...*”, az egyik szavazókörnél például egy nő alkoholemérgezésben halt meg. A legkirívóbb eset talán mégis az volt, amikor egy helyi üzletember ballábás csizmákat osztott ki hívei között azt ígérve, hogy ha megnyeri a választást, megkapják a jobb párat is. A választások nyugati standardoknak megfelelő tisztaságát azonban nemcsak a korrupció, hanem az állampolgárok választási kultúrája is jócskán erodálta. Kirgizisztánban, Tádzsikisztánhoz hasonlóan, napjainkban elterjedt gyakorlat, hogy a családfő a női családtagok helyett is szavaz, egy idős hölgy pedig még 1995-ben sem értette „...*minek van több név is a szavazólapon?*” (Huskey, 1997: 247–264.).
- ⁴⁴ A kommunisták a 2000-es parlamenti választásokon még 5 egyéni kerületi és 1 listás mandátumot szereztek, ugyanakkor a 2010-es választásokon már nem jutottak be a parlamentbe (*Elections in Asia*, 2001: 440–447.).
- ⁴⁵ Sartori szerint az európai parlamentáris kormányzati rendszerek esetében sem maga a parlamentáris politizálás serkentette a pártképződést a liberális és konzervatív képviselők soraiban, hanem a parlamenten kívüli tényezőknek, így elsősorban a szocialista és keresztény munkásmozgalmak jelentette kihívásnak volt köszönhető (Sartori, 1994: 113.).

IRODALOM

Könyvek, folyóiratcikkek:

- Anderson, John (1999): *Kyrgyzstan, Central Asia's island of democracy?* Amsterdam, Harwood Academic Publishers.
- Collins, Kathleen (2006): *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Cornell, Svante E. (2002): *Autonomy and Conflict*. Uppsala University Department of Peace and Conflict Research. Elektronikus változat: http://www.nukri.org/modules/CmodsDownload/upload/Politics/Domestic_policy/0419dissertation.pdf Letöltve: 2012. 11. 02.
- Cornell, Svante E. (2011): *Azerbaijan Since Independence*. Armonk–New York, M. E. Sharpe.
- Dobrovits Mihály (2011a): *Közép-Ázsia a XXI. Század elején*. Magyar Külügyi Intézet.
- Dobrovits Mihály (2011b): *Valaki mások Oroszországa*. MKI – Tanulmányok, Magyar Külügyi Intézet.
- Engvall, Johan (2011): *Flirting with State Failure. Power and Politics in Kyrgyzstan since Independence*.

- Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. Elektronikus változat: <http://www.silkroadstudies.org/new/docs/silkroadpapers/1107Engvall.pdf>. Letöltve: 2012. 11. 01.
- Haghighyehi, Mehrdad (1997): *Islam and politics in Central Asia*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London, MacMillan Press.
- Heathershaw, John (2009): *Post-Conflict Tajikistan. The politics of peacebuilding and the emergence of legitimate order*. London–New York, Routledge.
- Horowitz, Donald L. (1990): Comparing Democratic Systems. *Journal of Democracy*. Vol. 1., Nr. 4., 143–149.
- Huskey, Eugene (1997): *Kyrgyzstan: the fate of political liberalization*. In: Karen Dawisha & Bruce Parrott (eds.): *Conflict, cleavage and change in Central Asia and the Caucasus*. Cambridge University Press.
- Khalid, Adeeb (2007): *Islam After Communism. Religion and Politics in Central Asia*. Los Angeles, Berkeley, University of California Press.
- Lijphardt, Arend (1971): Comparative politics and the comparative method. *American Political Science Review*, Vol. 65., Nr. 3.
- Lijphardt, Arend (1999): *Patterns of Democracy*. New Haven–London, Yale University Press.
- Linz, Juan J. (1990): The Perils of Presidentialism. *Journal of Democracy*, Vol. 1., No. 1., 51–69.
- Mainwaring, Scott–Shugart, Matthew (1993): *Juan Linz, Presidentialism and Democracy. A Critical Appraisal*. Kellogg Institute Working Paper. Elektronikus változat: <http://nd.edu/~kellogg/publications/workingpapers/WPS/200.pdf>. Letöltve: 2012. 10. 31.
- Nohlen, Dieter–Grotz, Florian–Hartmann, Christoph (eds.) (2001): *Elections in Asia and the Pacific. A data handbook*. Oxford University Press.
- Olcott, Martha Brill (2005): *Central Asia's Second Chance*. Carnegie Endowment for International Peace.
- Olcott, Martha Brill (2010): *Kazakhstan: Unfulfilled Promise?* Carnegie Endowment For International Peace.
- Olimova, Saodat–Olimov, Muzaffar (2001): The Islamic Renaissance Party. In: *Politics of compromise. The Tajikistan peace process*. Szerk.: Abdullaev, Kamoludin és Barnes, Catherine. Conciliation Resources, London, Accord Series.
- Roy, Olivier (2000): *The New Central Asia: The Creation of Nations*. London, I. B. Tauris.
- Rashid, Ahmed (1994): *Resurgence of Central Asia. Islam or Nationalism?* Karachi, Oxford University Press.
- Rashid, Ahmed (2002): *Withdrawn Jihad. The Rise of Militant Islam in Central Asia*. New Haven, London, Yale University Press.
- Sartori, Giovanni (1994): Neither Presidentialism nor Parliamentarism. In: Linz, Juan J.–Valenzuela, Arturo (eds.): *The failure of presidential democracy*. Baltimore, John Hopkins University Press.
- Stepan, Alfred–Skatch, Cindy (1994): *Presidentialism and Parliamentarism in Comparative Perspective*. In: Linz, Juan J.–Valenzuela, Arturo (eds.): *The failure of presidential democracy*. Baltimore, John Hopkins University Press.
- Zurcher, Christoph (2009): *The Post-Soviet Wars*. New York University Press.

Elsődleges források, dokumentumok:

- Aktivnije pljuraliszticeszkije parlamentszkije vibori osnovu dlja baljnyejszego ukreplenyija demokracii. (Active and pluralistic parliamentary elections provide a basis for further strengthening of democracy). OSCE Press Release, 11-10-2010. <http://www.osce.org/ru/odihr/72026>. Letöltve: 2012. 11. 04.
- Bakijeu atrimaju belaruskaje gramabzjansztva i kupiju dom za \$2 mil u Minszku?* (Bakiyev received Belarusian citizenship and bought a house for \$ 2 million in Minsk?). Nasha Niva, 08-02-2012. <http://nn.by/?c=ar&i=68018>. Letöltve: 2012. 11. 04.
- Bhavna, Dave: *Kazakhstan*. Freedom House Nations in Transit 2010. Country Report. <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2010/kazakhstan>. Letöltve: 2012. 11. 01.
- Dzyubeko, Olga: *Otunbayeva sworn in as Kyrgyz interim president*. Reuters, 2010. 07. 03. <http://in.reuters.com/article/2010/07/03/idINIndia-49860220100703>. Letöltve: 2012. 11. 03.
- Dzubyenko, Olga: *Kyrgyzstan MPs elect new prime minister to avert turmoil*. Reuters, 2012. 09. 05. <http://af.reuters.com/article/worldNews/idAFBRE88416J20120905?pageNumber=1&virtualBrandChannel=0>. Letöltve: 2012. 11. 03.
- Kirgizisztán 2010-es alkotmánya (angol): http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=254747. Letöltve: 2012. 11. 04.
- Khamidov, Alisher–Marat, Erica: *The danger of ethnic nationalism in Kyrgyzstan*. CACI Analyst, 2011. 03. 16. <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5515> Letöltve 2012.11.04.
- Kilner, James: *Pro-Russia candidate wins Kyrgyz presidential election*. The Telegraph, 2011. 10. 31. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/kyrgyzstan/8859832/Pro-Russia-candidate-wins-Kyrgyz-presidential-election.html>. Letöltve: 2012. 11. 03.
- Kyrgyzstan in crisis as clashes escalate*. BBC News, 2010. 04. 07. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8607324.stm>. Letöltve: 2012. 11. 03.
- Kyrgyzstan's Bakiyev says he remains president*. Xinhua English, 2010. 04. 21. <http://english.sina.com/world/p/2010/0421/315543.html>. Letöltve: 2012. 11. 03.
- Kutueva, Aizada: *Leader of the Social Democratic Part of Kyrgyzstan requests Roza Otunbayeva to commit another faction forming of new coalition*. 24 News Agency, 2010. 12. 03. <http://eng.24.kg/politic/2010/12/03/15121.html>. Letöltve: 2012. 11. 03.
- 'Many violations' in Kyrgyz vote. BBC News, 2007. 10. 23. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/7058557.stm>. Letöltve: 2012. 11. 04.
- Marat, Erica: *Kyrgyzstan*. Freedom House Nations in Transit 2010. Country Report. <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2010/kyrgyzstan>. Letöltve: 2012. 11. 02.
- Marat, Erica: *Kyrgyzstan's presidential elections: as good as it gets in Central Asia*. CACI Analyst, 2011. 11. 02. <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5657>. Letöltve 2012. 11. 03.
- New Turkmen President Sworn In*. Radio Free Europe, 2007. 02. 14. <http://www.rferl.org/content/article/1074693.html>. Letöltve: 2012. 11. 01.
- Opposition Forces In Kyrgyzstan Claim Power, Form Interim Government*. Radio Free Europe, 2010. 04. 07. http://www.rferl.org/content/Opposition_Protesters_March_Across_Kyrgyzstan/2004868.html. Letöltve: 2012. 11. 03.
- Pannier, Bruce: *Uzbekistan*. Freedom house Nations in Transit 2010. Country Report. <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2010/uzbekistan>. Letöltve: 2012. 11. 01.

- Prezident Tadzsikisztana otrezal ot szvoej familii russzkoje okoncsanije* (Tajik president left the russian ending from his surname) Lenta.ru, 2007. 03. 21. <http://www.lenta.ru/news/2007/03/21/name/>. Letöltve: 2012. 11. 01.
- Radnitz, Scott: *The Unraveling of southern Kyrgyzstan*. CACI Analyst, 2010. 06. 23. <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5354>. Letöltve: 2012. 11. 03.
- Shlapentokh, Dmitriy: *Jihadism spreads to Kyrgyzstan*. CACI Analyst, 2011. 02. 16. <http://cacianalyst.org/?q=node/5495>. Letöltve: 2012. 11. 04.
- Tekebajev, O.: *„Reformi” ot Akajeva do Bakijeva Prezident Kirgizisztana privatizirujet goszudarsztvoennuju vlaszty* (O. Tekebajev: „Reforms” of Kyrgyzstan’s presidents from Akayev to Bakiyev are privatizing state power). Centrasia.ru, 2009. 10. 27. <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1256624640>. Letöltve: 2011. 11. 02.
- Trilling, David: *Kyrgyzstan: Parliament Approves New Premier, Government*. Eurasianet.org, 2012. 09. 05. <http://www.eurasianet.org/node/65865>. Letöltve: 2012. 11. 03.
- Turkmenistan president wins re-election with 97% of vote*. The Guardian, 2012. 02. 13. <http://www.guardian.co.uk/world/2012/feb/13/turkmenistan-president-wins-election?newsfeed=true>. Letöltve: 2012. 11. 01.